

КРАЄЗНАВЧА СКЛАДОВА В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ БАЗИЛЕВИЧА

Проаналізовано наукову діяльність В. М. Базилевича на ниві українського краєзнавства. Висвітлено основні напрямки краєзнавчих студій науковця та його практичний внесок у вивчення та збереження історичних пам'яток України.

Ключові слова: декабристознавство, журналістика, історіографія, Київський університет, краєзнавство, пам'ятки культури.

Проблеми краєзнавства на сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки відіграють дедалі вагомішу роль. Дослідження регіональної історії являють собою базу для вивчення загальної історії України. І щораз більше стають актуальними розвідки стосовно наукових досягнень окремих представників краєзнавчого руху України.

Постать професора Київського університету, непересічного історика першої половини ХХ ст. Василя Митрофановича Базилевича привертала увагу науковців. Першим, хто звернувся до вивчення біографії В. М. Базилевича, був відомий український історик С. І. Білокінь, який у 1987 р. видрукував статтю про біографію науковця, проаналізувавши його тернистий життєвий шлях [15]. В кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. були опубліковані статті та кілька монографій д. і. н. Г. Д. Казьмирчука, в яких, аналізуючи процес становлення радянського декабристознавства у 1917-1935 рр., розкривався і науковий доробок В. М. Базилевича [16, с. 40-61; 17, с. 5-21]. У 1997 р. Г. Д. Казьмирчуком було видруковано монографію, в якій вперше зроблено спробу реконструювати наукову біографію провідних декабристознавців 1920-х рр. в Україні, у тому числі й В. М. Базилевича [18].

В 1995 р. вийшло кілька праць А. В. Силкіна. В одній із них, було досліджено студентські роки В. М. Базилевича і безпосередньо зацентровано увагу на його участі в науковій діяльності історико-етнографічного гуртка М. В. Довнар-Запольського, що функціонував у Імператорському Університеті Святого Володимира [21, с. 80-86]. У 1999 р. було опубліковано низку статей д. і. н. І. Б. Матяш щодо вивчення життєвого шляху В. М. Базилевича. Зокрема, у ґрунтовному біографічному довіднику, присвяченому українським архівістам, було опубліковано

статтю-довідку про В. М. Базилевича. Робота містить загальну характеристику життєвих віх українського історика і акцентує увагу на діяльності Василя Митрофановича на ниві теоретичного та практичного архівознавства [22, с. 29-32]. Іншим дослідженням І. Б. Матяш є виокремлена робота про В. Базилевича у збірці статей, присвячених представникам архівної справи. У зазначеній праці подаються короткі відомості щодо батьків українського історика, періоду його навчання в І Київській чоловічій гімназії та Університеті Святого Володимира а також визначається тематика його наукових інтересів [24, с. 103-116]. Дана робота була також розширена і доповнена у публікаціях на сторінках фахових періодичних видань [23, с. 123-124].

Отже, можемо зауважити, що життєвий шлях і наукова діяльність В. М. Базилевича були досить ґрунтовно досліджені цілою низкою провідних історіографів України. Поруч із цим, слід зазначити, що увага, переважним чином, зверталася на такі напрямки діяльності В. М. Базилевича, як декабристознавство та архівознавство. Краєзнавча ж робота вченого досить довгий час перебувала на периферії досліджень сучасних вітчизняних істориків та потребує спеціалізованого дослідження.

Однак, саме краєзнавча діяльність була однією з провідних напрямків роботи В. М. Базилевича впродовж усього його життя. Ще в 1911 р. В. Базилевич, ставши кореспондентом газети "Києвлянин", [24, с. 102] опублікував низку статей, у яких торкнувся проблеми краєзнавства. [3, арк. 16]. В 1912 р. була надрукована об'ємна стаття, в якій висвітлювалася поїздка гімназистів та студентів Імператорського Університету Святого Володимира на героїчне поле Берестейської битви 1651 р. В. Базилевич детально описав освячення церкви, що була побудована у селі Острова

на знак пошани та вікової вдячності нащадків полеглим православним воякам, які наклали головою заради ідеї незалежності України. Автор замітки повідомив читачів, що від студентства про значення цієї славетної події в історії нашої Батьківщини мав промову С. Грушевський [7, с. 2].

На ниві ж наукового краєзнавства В. М. Базилевич активізував свою діяльність в післяреволюційний період. Зокрема, він стояв біля витоків краєзнавчого напрямку в українському декабристознавстві [20, с. 37-39]. У листі про завдання місцевих архівів до сторічного ювілею повстання декабристів науковець вказував на необхідність «вивчення місцевостей, пов'язаних з декабристами, будинків, де вони жили або збирались, їхніх реліквій і портретів», пропонував архівістам «зайнятися матеріалами про перебування декабристів у Тульчині» [8, с. 14-17]. В. М. Базилевич і сам чимало зробив у цьому напрямку. У 1925-1926 рр. він організував виставку «Декабристи» в Музеї війни та революції [5, с. 1-2]. Краєзнавець показав зв'язок діяльності «Провісників Свободи» з багатьма населеними пунктами Київщини, відтворивши карту повстання Чернігівського піхотного полку. «Тільки такою місцевою «краєзнавчою» роботою можна виявити нові дані для вивчення історії декабристів і слідів їх в тій чи іншій місцевості», зазначав дослідник [8, с. 15]. Так, у Василькові не збереглося жодного міщанського будинку доби декабристів. Будинки урядових установ, натомість, мав всі риси архітектури 1820-1830-х рр. «У ньому, припускав В. М. Базилевич, декабристи даремно шукали полкового ад'ютанта Павлова, і це потім дало привід звинувачувати їх, що вони хотіли пограбувати скарбницю». До початку ХІХ ст. відноситься й будівля в'язниці, але історик не знав, чи хтось із декабристів був тут ув'язнений. Він зазначає, що майдан Т. Шевченка (колишній Соборний) – місце, де почався виступ Чернігівського полку, «не має ніяких слідів старовини» [9, с. 49].

В. М. Базилевич дослідив і декабристські місця у Кам'янці, де була розташована одна із управ Південного товариства. У 1920-х рр. автор зазначає, що «давно вже немає величезного панського будинку – він стояв пустою після 1825 р.; на його місці виріс сад. Немає й флігеля, де проживали гості і серед них декабристи. Не зберігся й будинок більярдної, де збиралися декабристи, де молодь, підглядаючи в дірочку в замку, бачила «кучерявого поета» [9, с. 50] (О. С. Пушкіна – авт.).

У 1925 р. В. М. Базилевич визначив місце знаходження братської могили декабристів І. І. Муравйова-Апостола, А. Д. Кузьміна і М. О. Щепилли в кургані «у старого виїзду з села (Триліс – авт.) на перехресті доріг, у так званого Корчієвського цвинтаря». На жаль, курган був розкопаний влітку 1924 р., коли копали глину. Тут було знайдено 4 скелети. «Череп одного з них був дуже попсований, череп другого мав дірку від кулі», зауважує В. М. Базилевич. Він припускає, що перший з них належав А. Д. Кузьміну, а другий І. І. Муравйову-Апостолу [9, с. 51].

В. М. Базилевичу належить також коротенька стаття про будинок генерала М. М. Раєвського у Києві, який розташований на розі вул. Грушевського 14 і Садової 1, і який вчений називає «будинком декабристів». Тут у 1820-х рр. відбувалися засідання ложі «Об'єднаних слов'ян», а потім збиралися декабристи. В. М. Базилевич зазначає, що у ті часи будинок мав критий балкон з колонами, з банею в класичному стилі. Наприкінці ХІХ ст. його фасад з боку вул. Грушевського було обкладено цеглою і перебудовано. У 1925 р. на будинку з'явилася таблиця «Тут збиралися декабристи», [10, с. 33-34] яка знаходиться там і досі.

В. М. Базилевич висловлював хвилювання з приводу аварійного стану, в якому опинився будинок П. І. Пестеля в Тульчині, і звертався до Тульчинської окружної інспекції народної освіти з проханням вжити всіх можливих заходів «для збереження цього історичного будинку» [1, арк. 98]. Дослідник також писав про місцезнаходження і долю тульчинських будинків, у яких жив О. П. Юшневський [12, с. 47].

Існує і кілька суто краєзнавчих праць В. Базилевича. Зокрема, можна відзначити спільну працю В. М. Базилевича та М. К. Шарлеманя щодо історичної минувшини Києва. [10, с. 5-34] У даній роботі В. М. Базилевич виступає в ролі екскурсовода, проводячи читачів не лише пам'ятними місцями Києва даного періоду, а й намагаючись провести екскурс в сиву давнину. Василь Митрофанович, як зазначали його сучасники, був закоханий у своє місто, знав кожний його куточок, кожний пам'ятний будинок, історію кожної вулиці.

Дана робота не є безпосередньо науковим дослідженням історії столиці Української держави, являючись допоміжним посібником для тих людей, які цікавляться історією рідного міста. Василь Митрофанович проводить коротку

характеристику епох в історії славного міста, розпочинаючи свої дослідження із періоду виникнення Києва.

В. М. Базилевич проводив і активну краєзнавчу роботу, збираючи матеріали з історії Києва та Київщини. Стосовно даного напрямку наукової діяльності, то варто зазначити, що сучасники вважали його одним із найбільш обізнаних вчених, що досліджували історію Києва. Дійсно, В. М. Базилевич любив це чудове місто, овіяне величезною кількістю таємничих історичних легенд, що так і кличуть до себе дослідників безліччю романтичних подій зі своєї більш ніж півторатисячолітньої історії. В. М. Базилевич знав майже кожен куточок Києва, кожен його старовинний будинок. Його товариш М. П. Алексеев, літературознавець та академік Академії наук СРСР влучно і точно визначив ставлення В. Базилевича до історичної минувшини свого улюбленого міста: «Це була його спеціальність і пристрасть» [6, арк. 2].

Наведемо ще один приклад – лист Ніни Волкович із Москви, яка повідомляла Василя Митрофановича про значну зацікавленість багатьох членів московських товариств «Древняя Москва» та «Изучение русской усадьбы» історією та сучасним виглядом історичних пам'яток Києва. Вона просить В. М. Базилевича показати давній Київ москвичам, що налаштовані спеціально приїхати у місто на екскурсію. Н. Волкович висловила вибачення у листі, що не має змоги організувати спільну, загальну екскурсію, а тому просила дозволу направляти до Василя Митрофановича одинаків-екскурсантів або маленькі групи. Особливо московська краєзнавець наголошувала, що ніхто, окрім нього не зможе продемонструвати в усій красі та величі «улюблений Город» В. М. Базилевича [6, арк. 2-зв.].

Як краєзнавець, В. Базилевич за дорученням Всеукраїнського Бюро краєзнавства та Історичного товариства Нестора-літописця при ВУАН, брав активну участь у роботі 2-ої Краєзнавчої конференції, яка проходила у Москві 9-14 грудня 1924 р., на якій виступив із повідомленням «Краєзнавчі історико-культурні екскурсії». В тому ж таки 1924 р. В. М. Базилевич виступив одним із організаторів 1-ої екскурсійно-краєзнавчої конференції в Києві, де виголосив дві доповіді. Водночас, він брав участь у діяльності київських наукових осередків, де зачитав декілька десятків доповідей, займався діяльністю, пов'язаною з охороною пам'яток культури у Києві та на Київщині [1, арк. 59-60-зв.].

Паралельно з приватним вивченням історичної минувшини Києва та Київщини, В. Базилевич працював і в ряді державних установ, які займалися дослідженням цієї ж проблематики. Як зазначає І. Б. Матяш, у квітні – серпні 1919 р. В. М. Базилевич працював секретарем Археографічної секції підвідділу по ліквідації майна церков та релігійних товариств при Колегії соціального забезпечення Київського виконавчого комітету. Результатом обстеження працівниками археографічної секції архівів і бібліотек монастирів, церков, інших релігійних закладів Києва та його околиць, а загалом налічувалося 23 монастиря, стала ґрунтовна довідка про стан їхніх архівів та бібліотек. Зокрема, було встановлено наявність 300 000 одиниць зберігання у архіві Київської духовної консисторії, 22 291 одиниць зберігання у архіві Києво-Печерської лаври, відсутність опису або каталогу в архіві Братського монастиря, Київського Пустинно-Микільського монастиря, майже повне знищення архіву духовної семінарії солдатами, які розмішувалися в її приміщенні у 1918-1919 рр., знищення архіву і бібліотеки Свято-Троїцького монастиря під час вибуху у Звіринці та пожежі, що виникла після цього 6 червня 1918 року [24, с. 107-108].

Наступним етапом краєзнавчої діяльності В. М. Базилевича було його призначення на посаду голови Шляхового Бюро Краєзнавства при Відділі Освіти Південно-Західної залізниці в 1926 р. [19, с. 43] Але пропрацював Василь Митрофанович на цій посаді не вельми довго, оскільки на початку 1927 р. був заарештований Київським окружним відділом ДПУ за звинуваченням у контрреволюційній діяльності [4, арк. 11].

Після звільнення В. М. Базилевич отримав можливість і надалі проводити свою наукову діяльність. У 1927 р. він навіть отримав премію «НКПросу» за працю «Декабристи на Україні». В цьому ж році Василь Митрофанович розпочинає роботу в Київській крайовій інспектурі культури та природи. 5 липня 1927 р. В. М. Базилевич написав заяву з проханням надати йому посаду секретаря Київської Інспектури по охороні пам'яток історії та культури. [1, арк. 58] Наступного дня Київський крайовий інспектор по охороні пам'яток культури Ф. Ернст направив до Укрнауки лист, в якому доводив до відома працівників вище згаданої організації, що згідно з проханням секретаря комісії Г. А. Адольфа, останнього було звільнено з цієї посади і на його місце було запрошено професора В. М. Базилевича.

Керівництво «Комісії...», в свою чергу, просило затвердити її рішення щодо кадрових змін. 28 липня 1927 р. Укрнаука надіслала своє підтвердження щодо прийняття на посаду секретаря «Великої Київської Крайової Комісії по охороні пам'яток культури» Василя Митрофановича Базилевича [1, арк. 55-56].

Робота на цій посаді була однією із найцікавіших у житті В. М. Базилевича. Саме тут він зробив чи не найбільший свій внесок у розвиток історичної науки, в збереження найцінніших пам'яток культури та історії нашого народу. Наведемо лише кілька прикладів із багаточисельних справ, якими займалися представники Інспектури. В 1928 р. під загрозою знищення опинився будинок П. І. Пестеля – провідника Південного таємного товариства декабристів. Першою реакцією на дану подію була телеграма голови секції вивчення декабристів товариства політкаторжан Віри Фігнер, адресована народному комісарові освіти Української РСР М. Скрипнику, у якій вимагалось вжити термінових заходів щодо припинення руйнування історичних пам'яток у Тульчині [2, арк. 10]. М. Скрипник відреагував оперативно і в той же день, 17 травня 1928 р., було прийнято постанову, в якій пропонувалося зав. Укрнаукою Озерському дати вказівки на місце окр. Інспектурі негайно перевірити стан колишнього помешкання лідера декабристів і негайно повідомити Всеукраїнську філію Товариства політкаторжан стосовно заходів, які потрібно вжити для реставрації даної споруди [2, арк. 9]. Далі, відповідно до норм бюрократичної діяльності, справу було передано уже безпосередньо виконавцям наказу – Київській крайовій інспектурі по охороні пам'яток природи та культури [2, арк. 8]. На місце подій було надіслано В. М. Базилевича, який отримав доручення з'ясувати сучасний стан будинку, де раніше мешкав П. І. Пестель. Прибувши до Тульчина, В. М. Базилевич визначив, що дійсно мала місце руйнація певних частин споруди [2, арк. 21-25]. За його ініціативи були відразу ж залучені до співпраці відповідні організації, що допомогло відновити за досить короткий відрізок часу первісний вигляд історичної пам'ятки, [2, арк. 20] про що було негайно повідомлено Всесоюзне товариство політкаторжан [2, арк. 28].

Крім цього, у липні 1927 р. В. М. Базилевич разом із Ф. Л. Ернстом відвідав м. Батурині з метою розслідування справи про порушення

поховання останнього гетьмана України К. Розумовського. Вони перевірили стан гетьманського палацу в Батурині, палаців Потоцького в Тульчині й Браницької в Білій Церкві, порушили клопотання про спорудження пам'ятника на братській могилі декабристів у с. Триліси, а також у с. Вороньки на Чернігівщині, де був маєток С. Г. Волконського [1, арк. 59]. В. М. Базилевич і Ф. Л. Ернст ініціювали численні звернення і клопотання, зокрема, «Про ремонт і звільнення від податків Миколаївського кафедрального військового собору» від 23 лютого 1928 р., «Про бережливе ставлення до історичних назв вулиць м. Києва» від 24 лютого 1928 р. [1, арк. 55-59-зв.]. Та, необхідно визнати, що не завжди працівники Київської крайової інспектури по охороні пам'яток культури та природи могли подолати бюрократично-ідеологічні перепони радянської системи. Зокрема, напровесні 1931 р. в присутності працівників Інспектури було побито та знищено різний іконостас XVII ст. в головній церкві Межигірського монастиря, який мав величезне духовне, історичне та культурне значення для українського народу. Як згодом зазначав В. М. Базилевич, дана подія, яка відбулася напередодні великого християнського свята Пасха, викликала хвилю незадоволення як серед працівників зазначеної організації, так і мешканців навколишніх населених пунктів [3, арк. 29].

Останній період наукової діяльності В. М. Базилевича тісно переплетений із окремими розвідками стосовно історії Таганрогу, в якому науковець проживав після звільнення із таборів ГУТабу. Саме тут вийшли невеличкі розвідки стосовно перебування у даному місті поета Пушкіна [13] та декабриста Тізенгаузена. [14]

Таким чином, можемо зробити висновок, що однією із найважливіших проблем дослідження В. М. Базилевича була тематика краєзнавства, яка посідає важливе місце в сфері його наукових інтересів. Його діяльність на адміністративних посадах закладів охорони пам'яток історії і культури є, на наш погляд, взірцем шанобливого ставлення до минулого рідного народу і дає всі підстави вважати вченого одним із фундаторів і найталановитіших діячів краєзнавчого руху в Україні 1920-х рр. Слід зауважити, що окремого дослідження потребує аналіз діяльності В. М. Базилевича під час його «таганрогського періоду» на ниві практичного краєзнавства.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 6, спр. 9410.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 9429.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 5530.
4. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66177.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 833, оп. 1, спр. 5.
6. ЦДІАК України, ф. 833, оп. 1, спр. 13.
7. Б-ь. (Базилевич В. М. – авт.). На «козацьких могилах» // Києвлянин. – 1912. – № 145. – С. 2.
8. Базилевич В. М. Задачи местных архивов к юбилею декабристов / В. М. Базилевич // Червоный архивист. Бюлетень Київського Губ. Архівного Управління. – 1925. – № 1 (2). – С. 15-17.
9. Базилевич В. М. Декабристи на Київщині. 1825-1925 / В. М. Базилевич. – К., 1926. – 64 с.
10. Базилевич В. М., Шарлемань М. К. ... Київ / В. М. Базилевич, М. К. Шарлемань. – К., 1928. – 44 с.
11. Базилевич В. Будинок декабристів / В. Базилевич // Київ. Провідник / За ред. Ф. Л. Ернста. – К., 1930. – С. 433-434.
12. Базилевич В. М. Декабрист О. П. Юшневський. Спроба біографії / В. М. Базилевич // Декабристи на Україні. – Т. 2. – К., 1930. – С. 35-64.
13. Базилевич В. М. Пушкин в Таганроге. [Памятка] / В. М. Базилевич. – Таганрог, 1940. – 10 с.
14. Базилевич В. Декабрист в Таганроге / В. Базилевич // Таганрогская правда. – 1940. – 20 сентября.
15. Білокінь С. Подвиг науковця / С. Білокінь // Прапор комунізму. – 1987. – 19 серпня. – № 191.
16. Казьмирчук Г. Д. Становлення радянського декабристознавства (1917 – перша половина 30-х років) / Г. Д. Казьмирчук // Актуальні проблеми вітчизняної історії XVIII-XX століть. – К., 1990. – Вип. 1. – С. 40-61.
17. Казьмирчук Г. Д. Повстання декабристів у висвітленні радянською літературою (1917 – першої половини 1930-х років) / Г. Д. Казьмирчук // Декабристские чтения: Программа и материалы Пятой Всеукраинской научно-теоретической конференции. – К., 1991. – Вып. V. – С. 5-21.
18. Казьмирчук Г. Д. «Апостоли правди»: Рух декабристів в історичній літературі 1917 – першій половині 30-х років / Г. Д. Казьмирчук. – К., 1997. – 209 с.
19. Казьмирчук Г. Д. Історіографія руху декабристів: Курс лекцій для студентів історичних факультетів / Г. Д. Казьмирчук. – К., 2000. – Ч. 2.: Становлення радянського декабристознавства (1917 – перша половина 1930-х рр.). – К.; Черкаси, 2001. – 239 с.
20. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Базилевич і зародження краєзнавчого напрямку в українському декабристознавстві / Г. Д. Казьмирчук, А. В. Сілкін // VII Всеукр. конф. «Історія краєзнавства в Україні: традиції і сучасність». – К., Черкаси, 1995. – Ч. 1. – С. 37-39.
21. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. М. В. Довнар-Запольський як декабристознавець / Г. Д. Казьмирчук, А. В. Сілкін // Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С. 80-86.
22. Матяш І. Базилевич Василь Митрофанович / І. Матяш // Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. – Вип. 1: (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 29-32.
23. Матяш І. Василь Базилевич: грані таланту й трагізм долі / І. Матяш // Київська старовина. – 2000. – № 4 (334). – С. 123-134.
24. Матяш І. Василь Базилевич: грані таланту й трагізм долі / І. Матяш // Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 103-116.

